

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

PRINCIPLES OF JUVENILE JUSTICE

Гусак А.П.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Стаття присвячена актуальній проблемі становлення ювенальної юстиції в Україні. Розглядається досвід закордонних науковців з питання ювенальної юстиції. В статті висвітленні основні принципи ювенальної юстиції.

Ключові слова: неповнолітній, ювенальна юстиція, суд, запобігання злочинам, взаємодія.

Статья посвящена актуальной проблеме становления ювенальной юстиции в Украине. Рассматривается опыт зарубежных ученых по вопросу ювенальной юстиции. В статье освещены основные принципы ювенальной юстиции.

Ключевые слова: несовершеннолетний, ювенальная юстиция, суд, предотвращения преступлений, взаимодействие.

The article tackles the problems of juvenile justice in Ukraine. The author considers the foreign scholars approaches to the solution of the problem of juvenile justice. In the focus of attention are the main principles of juvenile justice.

Key words: juvenile, juvenile justice, court, prevention of the crime, interaction.

Поступово в усьому світі поширюється практика створення ювенальної юстиції як цілком самостійної гілки в системі загальної юрисдикції. У США, Канаді, Англії, Бельгії, Франції та Російській Федерації існують автономні суди для неповнолітніх, що не пов'язані із загальним судом; в Німеччині, Австрії, Іспанії, Португалії, Швейцарії створені загальні суди, які набули функцій розгляду справ щодо неповнолітніх. Та єдиної визначеної моделі спеціального судочинства стосовно дітей не існує. Зміни залежать від національного законодавства кожної країни, його особливостей. Проте розбіжності не стосуються основних принципів ювенальної юстиції. Вони залишаються незмінними, їх сутність стала і не залежить ні від типу правової системи, ні від особливостей законодавства окремої держави.

Саме тому актуальність даної проблеми полягає у необхідності виокремлення усталених засад здійснення правосуддя щодо неповнолітніх. Відповідно, метою дослідження слід вважати розкриття та тлумачення цих основних принципів, причин їх становлення та місця юридичного закріплення.

Варто розглянути саме поняття «ювенальна юстиція». Сьогодні існує значна розбіжність у розумінні цього правового та соціального феномена, що значною мірою обумовлено різноманітністю її діючих та історично відомих моделей. Єдиного, однотипного, усіма визнаного тлумачення такого терміну сьогодні не існує. Але існує ряд розповсюджених визначень.

Так, Р. Максудов та М. Феймер зазначають, що «сучасна ювенальна юстиція є вельми складним множинним цілим – комплексом концепцій і «схем» впливу на людину, сім'ю, первинні групи (безпосереднє оточення підлітка) і соціальні інститути».

На думку М. Немітіної, ювенальна юстиція повинна розглядатися в двох аспектах. Перший із них передбачає, що ювенальна юстиція – це система усіх ланок державного механізму, органів місцевого са-

моврядування, які займаються проблемами сім'ї та підлітка. Другий розглядає ювенальну юстицію в рамках судової системи як можливість створення спеціалізованих судових органів у справах сім'ї та неповнолітніх, удосконалення процесуальних форм при розгляді судом цих категорій справ [5].

Цікавою є також така точка зору про те, що ювенальна юстиція – це заснована на специфічних принципах особлива схема захисту прав неповнолітніх, що включає в себе сукупність державних органів, діяльність яких, спільно з відповідними методико-психологічними соціальними службами, – підтримка дітей і підлітків за допомогою механізму захисту прав дитини, що застосовується для забезпечення реалізації його прав.

Особливо чітко сутність ювенальної юстиції було визначено у законопроекті Г.М. Ветрової та Е.Б. Мельникової про систему юстиції в Російській Федерації. Ст. 1 зазначеного законопроекту визначає, що «ювенальна юстиція є судовою системою, що здійснює правосуддя у справах про неповнолітніх, має своїм завданням діяльність щодо судового захисту прав і законних інтересів дітей, а також судового розгляду справ про правопорушення і злочини неповнолітніх» [4, с. 7-8].

Отже, для висвітлення даної проблеми маємо вирішити наступні завдання:

- визначити поняття принципу ювенальної юстиції;
- визначити причини відокремлення принципів ювенальної юстиції від принципів загального правосуддя;
- визначити завдання ювенальної юстиції;
- розглянути кожен елемент із системи принципів здійснення правосуддя у сфері вчинення правопорушень неповнолітніми особами.

Сформульовані Е.Б. Мельниковою принципи ювенальної юстиції – це переважно охоронна орієнтація, соціальна насиченість (використання не-

юридичних знань в судовому процесі), максимальна індивідуалізація судового процесу, де фігурує неповнолітня особа. Такі принципи вважаються провідними у системі ювенальної юстиції. Продовжують цей перелік і інші принципи, що відрізняють ювенальне правосуддя від традиційного (принцип цінності особистості, принцип відновного підходу, принцип конфіденційності, принцип співпраці з іншими інститутами під час судового процесу, принцип спрощення порядку судочинства, принцип примирення сторін). Детально розглянемо кожен з них.

По-перше, слід визначити поняття принципу ювенальної юстиції. Принципи ювенальної юстиції – це керівні засади, ідеї-ідеали, які визначають сутність, зміст, спрямованість і форми можливого здійснення правосуддя щодо неповнолітніх. Ці принципи є узагальненим і концентрованим вираженням тих цінностей, досягнення яких є основним стратегічним завданням ювенальної юстиції. В них втілюються загальнолюдські цінності.

Важливими є і причини відокремлення принципів ювенальної юстиції від принципів загального правосуддя. Необхідно зазначити, що ювенальну юстицію відрізняють специфічні принципи, яких не існує в жодній іншій гілці системи судочинства. Це пояснюється метою ювенальної юстиції. Ціллю здійснення правосуддя щодо неповнолітніх є не покарання, а саме виховання молодих людей шляхом скорочення шкідливого впливу на дітей та підлітків фактору залучення їх у судовий процес (особливо з кримінальних справ) [2, с. 432-435].

На думку юристів, педагогів, психологів, політологів та інших фахівців, соціальне та правове становище неповнолітніх сьогодні оцінюється як критичне. Однією з серйозних проблем світу стає збільшення числа бездоглядних дітей, які втратили сімейні та родинні зв'язки, кинуті батьками або виховувались у сім'ях, які не забезпечили дитині мінімально необхідних умов життя для повноцінного розвитку, котрі дозволяли собі жорстоке поводження з ними. Ці діти, як правило, займаються бродяжництвом, дрібним злочином, систематично вживають спиртні напої, токсичні наркотичні речовини. Вони часто стають жертвами сексуальних злочинів, виявляються втягнутими в протиправну діяльність.

Тому завданням ювенальної юстиції є надання особливої уваги саме причинам вчинення правопорушень неповнолітніми, спроба перевиховання, корекції поведінки правопорушника (а не його покарання), попередження повторного вчинення протиправних діянь дитиною. Такі цілі складають основу для формулювання засад, якими повинна керуватися ювенальна юстиція [6].

Перейдемо до розгляду кожного елемента із системи принципів здійснення правосуддя у сфері вчинення правопорушень неповнолітніми особами.

Виділяють такі основні принципи ювенальної юстиції:

1. Охоронний принцип. Забезпечення судового захисту неповнолітнього як потерпілого, підсудного, засудженого тощо шляхом закриття справи про зло-

чин неповнолітнього або про посягання на злочин, зменшення розміру покарання у зв'язку з неповноліттям; надання переваги виховному впливу перед примусовими заходами. Цей принцип пов'язаний з відновним та примирним принципами.

2. Відновний та примирний принципи. Ювенальна юстиція має базуватися на відновному принципі. У цьому її істотна відмінність від сучасного «дорослого» правосуддя. Судочинство у справах неповнолітніх має бути не каральним, а таким, що відновлює порушені права та свободи жертви злочину або потерпілого від правопорушення, сприяє усвідомленню правопорушником необхідності відповідати за свої вчинки, здійсненню заходів для відшкодування завданої шкоди. Залагодження конфліктів та вирішення ситуацій із залученням їх соціального оточення та представників місцевих громад.

3. Реабілітаційний та ресоціалізаційний принципи. Реабілітація стосується і дитини, яка постраждала від жорстокого поводження або недбалого піклування, і неповнолітнього правопорушника, який має бути ресоціалізований. Для цього ювенальний суд має стати координатором програм і проєктів, а також центральною інституцією серед низки державних та недержавних інститутів, які працюють із дітьми. У «Великому енциклопедичному юридичному словнику» ресоціалізація (з фр. *resocialisation* від преф. *re*, що означає поновлення або повторення і *socialisation* – усуспільнення, латин. *Socialia* (суспільний) трактується так: 1) повернення особи в суспільство; 2) процес, спрямований на відновлення морального, психічного й фізичного стану особи, її соціальних функцій, приведення індивідуальної чи колективної поведінки у відповідність до загально визнаних суспільних правил та юридичних норм; 3) у сфері виконання покарань – процес підготовки до повернення в суспільство, що ґрунтується на відновленні позитивних зв'язків, відносин і розвитку в засудженої особи соціально корисних умінь і навичок, необхідних для повноцінного існування в суспільстві [1, с. 9].

4. Соціальна насиченість. Суть цього принципу – у широкому використанні в судовому процесі по справах неповнолітніх неюридичних спеціальних знань, в акценті на вивченні соціальних умов життя неповнолітніх, що постали перед судом, соціально-психологічних ознак їх особистості. Використання таких спеціальних знань у західній правовій науці носить назву «непрофесійний елемент».

5. Максимальна індивідуалізація судового процесу. Індивідуалізація в рамках ювенальної юстиції є її принципом, в центрі судового процесу знаходиться особистість неповнолітнього і саме їй підпорядкована уся судова процедура, що включає правила, відсутні в загальному правосудді. Так, концепція ювенальної юстиції передбачає, що судочинство у справах неповнолітніх має неформальний характер, але це не збігається з традиційним уявленням про строго регламентовану в законі процедуру. Законодавство та судова практика тих країн, де функціонують суди для неповнолітніх, оцінюють таку правову ситуацію як найефективнішу стосовно підлітків.

Міжнародні норми і принципи, що стосуються ювенальної юстиції закріплені, перш за все, у Конвенції ООН про права дитини, у «Пекінських правилах», «Ер-Ріадських керівних принципах». Дані міжнародні стандарти повинні бути інтегровані у системи національного законодавства кожної з держав, що підписали Конвенцію ООН про права дитини [3, с. 10].

На сучасному етапі розвитку, зважаючи на позитивний приклад західних країн, в Україні почався процес створення та розвитку системи ювенальної юстиції. Робочою групою такого проекту у складі Верховної Ради України, Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України, фундації «Захист прав дітей» та українського центру «Порозуміння» було створено «Концепцію створення та розвитку системи ювенальної юстиції в Україні». У розділі IV вищезазначеної «Концепції...» зазначено основні принципи, функції та цілі ювенальної юстиції.

Хоча ювенальної юстиції як окремої гілки загальної юрисдикції в Україні ще створено не було, але існує ряд законів та підзаконних актів, що містять у собі основоположні засади здійснення правосуддя щодо неповнолітніх. Серед них: «План заходів щодо реалізації концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні» – розпорядження Кабінету Міністрів України № 1033-р. від 12 жовтня 2011 року на основі Указу Президента України №

597 від 24 травня 2011 року; Закон Верховної Ради України № 20/95-ВР від 24 січня 1995 року «про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» тощо.

Отже, ювенальна юстиція – молоде, але досить необхідне відгалуження судової системи. Його утворення обумовлене розподілом правосуддя на «доросле» та «дитяче», де суб'єкти останнього суттєво відрізняються від суб'єктів першого і фізіологічно, і психологічно, і соціально. В свою чергу, таке відокремлення створило ряд особливих принципів, що відрізняють ювенальну юстицію від інших гілок загальної юрисдикції. Усі зазначені та роз'яснені в даній темі принципи свідчать про гуманістичну, демократичну, соціальну спрямованість правосуддя у сучасному світі, зокрема стосовно дітей. Науковцями різних сфер досліджень було визначено, що на відміну від дорослої сформованої людини дитину ще можна виправити, можна коректувати її поведінку шляхом якісно позитивного впливу виховного характеру, а позбавлення волі, або ж інші види правової відповідальності розглядаються як крайній вихід із тієї чи іншої ситуації.

Розглядаючи принцип як найвищу духовну, ідеологічну цінність, стратегічне завдання ювенальної юстиції, можна говорити про позитивний результат можливого введення такої юстиції в систему Українського правосуддя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДжЕРЕЛ:

1. Гусак А.П. Кримінологічні аспекти ресоціалізації неповнолітніх, засуджених за вчинення насильницьких злочинів, в умовах позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / Андрій Петрович Гусак; Національна академія наук України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2010. – 16 с.
2. Зеленецький В.С., Сібільова Н.В., Кривоченко Л.М., Шило О.Г., Глинська Н.В. Ювенальна юстиція в Україні : коментар та аналіз діючого законодавства ; Конвенція про права дитини (з постатейними матеріалами) ; Словник-довідник з ювенальної юстиції : наук.-практ. посіб. / Академія правових наук України ; Інститут вивчення проблем злочинності / В.С. Зеленецький (заг.ред.), Н.В. Сібільова (заг.ред.) – Х. : Страйд, 2006. – 778 с.
3. Конвенція ООН про права дитини. Правове положення неповнолітніх в Україні. Збірних нормативних актів. – Х., 2002. – С. 21.
4. Мельникова Є.Б. Ювенальная юстиция : учеб. пособие. – М., 2001 – С. 14.
5. Власюк А.М. Кримінальне право, кримінальний процес, криміналістика, кримінологія, теорія права, кримінально-виконавче право. Міжнародні принципи ювенальної юстиції як протидія злочинності неповнолітніх [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lex-line.com.ua/?language=ru&go=full_article&id=265.
6. «Концепція створення та розвитку системи ювенальної юстиції в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/69F43B16511091D2C325701A001DCD49>.